

JABBOROVA O.M., MATUPAYEVA SH.Z.,
USMONOVA Q.S., UMAROVA G.M.

ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIK

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**JABBOROVA O.M., MATUPAYEVA SH.Z.,
USMONOVA Q.S., UMAROVA G.M.**

ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIK

*(Oliy pedagogik ta'lim muassasalari boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun darslik)*

«Renesains sari»
Toshkent – 2024

UO'K 373.3;37.02
KBK 74.204
J-14

Mazkur darslik oliy pedagogik ta'lim muassasalari 60110500-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan bo'lib, unda yangi o'quv fani "ART texnologiya va kreativlik"ning nazariy xususiyatlari, didaktik asoslari va amaliy metodikasi masalalari tahlil etilgan. ART inglizcha atama bo'lib, so'z san'ati, musiqa san'ati, tasviriy san'at va texnologik yondashuvlarning uyg'unligiga asoslangan san'at tushunchasini anglatadi. Shu sababli davlat ta'lim standartlari va malaka talblariga binoan mazkur Darslikda ARTtexnologiya va kreativlikning so'z, musiqa va tasviriy san'at turlari tahlil qilingan. Darslikni tayyorlashda o'qitishning kredit-modul tizimi talablariga asoslanilgan.

Mas'ul muharrir:

Mardonov Shukurullo Qo'ldoshevich – pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Karimjonov Alijon – pedagogika fanlari nomzodi

Pulatova Dildora Turgunovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yil 22 dekabrda 537-sonli buyrug'i asosida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-780-16-5

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

MUNDARIJA

1-BOB "SO'Z SAN'ATI-ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIKNING ASOSI"	4
1.1. So'z san'ati asoslari	4
2.2. Ona tili – boshlang'ich sinflarda so'z san'atining asosi	14
3.3. O'qish – boshlang'ich sinflarda so'z san'atining omili	22
2-BOB. "MUSIQA SAN'ATI – ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIKNING OMILI"	30
2.1. Musiqa san'ati asoslari	30
2.2. "Musiqa madaniyati" – boshlang'ich sinflarda musiqa san'atining asosi	40
2.3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijrochilik ko'nikmasini shakllantirish	50
3-BOB. «TASVIRIY VA AMALIY SAN'AT – ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIKNING NEGIZI»	57
3.1. Tasviriy san'at asoslari	57
3.2. Tasviriy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART – kreativlik ko'nikmasini shakllantirish asosi	63
3.3. Tasviriy san'at bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining kryeativ layoqatini shakllantirish	71
3.5. Amaliy san'at boshlang'ich sinf o'quvchilarining ART -kreativlik ko'nikmasini shakllantirish omili	78
3.5. Boshlang'ich sinflarda ART texnologiya va kreativlikning metodlari	84
3.6. ART texnologiyasi va kreativlikda amaliy to'garaklar	92
3.7. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik layoqatini shakllantirish	100
Mustaqil ta'lim uchun mavzular va topshiriqlar	164
Glossariy	166
Tavsiya etiladigan adabiyotlar	171

1-BOB "SO'Z SAN'ATI-ART TEXNOLOGIYA VA KREATIVLIKNING ASOSI"

1.1. SO'Z SAN'ATI ASOSLARI

REJA:

1. So'z san'ati omillari
2. "Ona tili" so'z san'atining asosi sifatida
3. "O'qish" so'z san'atining amaliy omili sifatida
4. So'z san'atini o'rganishning ahamiyati

Tayanch tushunchalar: *san'at, so'z, asos, til, nutq, o'quvchi, badiiylilik, ong, bilim, ko'nikma.*

So'z san'ati omillari. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida gumanitar, tabiiy va aniq fanlarni uyg'un o'qitish konsepsiyasiga asoslaniladi. Shu jihatdan gumanitar fanlarning keng ko'lamlilik, uning inson ongi va ahloqiga pedagogik ta'sir ko'rsatishi nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Mazkur masalada asrlar davomida ta'lim oluvchilarga gumanitar fanlarning asosiy negizlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka berishga amal qilib kelinmoqda. Shu ma'noda gumanitar fanlarning muhim negizlaridan biri *so'z san'atidir*.

So'z san'ati — bu so'z vositasida fikrni badiiy ifodalash bo'lib, unda inson va jamiyat hayoti obrazlar vositasida tasvirlanadi.¹ So'z san'ati til va adabiyotning uyg'unlashgan shakli bo'lib, unda badiiyat qonuniyatlariga asoslaniladi. Uning asosiy ob'yekti inson ruhi, ongi, ahloqi va hayoti hisoblanadi. Mazkur san'at vositasida insonning ideal orzulari, baxtga intilish xarakatlari va hayotining mazmuni ifodalanadi. Shu sababli so'z san'atining inson hayotidagi o'rni beqiyos bo'lib, uning vositasida insonning odamiylik madaniyati rivojlantiriladi. Pedagog olimlarning fikrga kelishicha, so'z san'ati inson hayotida umrbod hamrohlik qiladi.² Haqiqatan

¹ Каранг: Адабиётшунослик лугати. — Тошкент, 2005

² Стрельцова Л.Е. Искусство слова и младший школьник. // Искусство в жизни детей. Сборник. — М.: "Просвещение". 1991. — С 102-125

ham inson yoshligidanoq so'z san'atining devochasi bo'lgan alla tinglab voyaga yetadi. Aynan allada musiqiylik, ohang, mazmun va obrazlilik mujassam bo'lgan. Shu sababli alla so'z san'atining ilk ko'rinishi sifatida insonning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

So'z san'atining muhim omillari mavjud. Bunday omillarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- til imkoniyatlaridan foydalanish;
- obrazlilik;
- ma'naviy ta'sir.

Mazkur omillardan asosiysi *tildir*. Unga ko'ra, har bir xalq o'z ona tilisining imkoniyatlari vositasida fikrini, orzu-umidlarini va ideal maqsadlarini ifodalaydi. Bu borada misol uchun, ona tilimiz o'zbek tilining imkoniyatlari kengligini alohida ta'kidlash lozim. Masalan, "yig'lash" so'zining 30 dan ortiq turlari mavjud. "ingramoq", "yig'lamoq", "nola qilmoq", "ko'z yoshi to'kmoq" kabilar shular jumlasidandir. So'zlarning keng ma'noga ega bo'lishi so'z vositasida insonga ijobiy ta'sir ko'rsatishning imkoniyatlari keng hisoblanadi. Bunday imkoniyatlar har bir tilga xos bo'lib, u tillarda ham ohang, musiqiylik, ruhiy ta'sir omillari kabilar keng bo'ladi. Shu sababli pedagog olimlar ona tili vositasida insonni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor berishadi. Misol uchun, dunyoda 200dan ortiq til mavjud bo'lsa, ularning har biri o'ziga xosligi bilan ajralib turadi va har bir xalqda allaning mavjudligini ta'kidlash lozim.

So'z san'atining muhim omillaridan yana biri *obrazlilikdir*. Unga ko'ra, fikr biror narsaga qiyoslanib ifodalanadi. Misol uchun, Oybekning "O'zbekiston" she'ridagi quyidagi satrlarga e'tibor bering:

Bir o'lkaki tuprog'ida oltin gullaydi,

Bir o'lkaki sal ko'rmasa Quyosh sog'inar.

E'tibor berilsa, bu o'rinda "oltin gullaydi" iborasi bilan Yurtimizning go'zalligi va maftunkorligi ifodalangan, "sal ko'rmasa Quyosh sog'inar" iborasi bilan esa ona Vatanimizning serquyosh o'lka ekanligi ta'kidlangan. Mana shu satrlar insonning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va kishida Vatan bilan g'ururlanish hissini uyg'otadi. Shu sababli so'z san'atida obrazlilik eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Masalan, onalar Makkaga, otalar

qiblaga, opalar bahorga, singillar chamanzorga qiyoslanadi. Buning natijasida inson ruhiyatiga o'ziga xos ko'tarinkilik, hurmat, ehtirom va izzat-ikrom tuyg'ulari paydo bo'ladi. So'z san'atining navbatdagi omillaridan biri *mazmundir*. Unga ko'ra, til vositasida obrazli shaklda ifodalanayotgan fikr chinakam mazmunga ega bo'lishi kerak. Shu jihatdan mazmunsiz fikr insonning ongi va ruhiyatiga ta'sir qilmaydi. Masalan, "shamol esdi" iborasi "shamol g'ir-g'ir esdi" deb ifodalansa mazmun kuchayadi. Mazkur o'rinda ta'kidlash lozimki, mazmun chuqur va haqqoniy bo'lsa, uning shakli ham nafis bo'ladi. Ko'p hollarda nasriy asarlarda ham mazmun va shaklning uyg'unligiga e'tibor beriladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanidan olingan quyidagi lavhaga e'tibor bering:

Homid Otabekdan Hasanaliga ishora qilib so'radi:

Bu kim?

Otabek Hasanalining uzoqlashib ketishini kutib turdi-da, sekin dedi:

Qulimiz.

E'tibor berilsa bu o'rinda, quyidagi mazmun berilgan: birinchidan, Homidning salbiy xarakteri ifodalangan, chunki u Hasanalining oldida uning kim ekanligini so'raydi; ikkinchidan, Otabekning odobli va madaniyatli ekanligi ifodalangan, negaki u Hasanalining uzoqlashib ketishini kutib turib javob berdi, agar u Hasanalining oldida qulimiz deb javob berganida odobsiz hisoblanar edi; uchinchidan, yozuvchi odam qul bo'lsa ham hurmatga sazovor ekanligini ifodalagan. Mana shunday mazmun vositasida so'z san'ati insonni tarbiya qiladi va ideal qahramonlar vositasida ularni yaxshilikka undaydi.

E'tibor berilsa, so'z san'atining til, obrazlilik va mazmunlilik omillari insonni tarbiyalashning muhim asoslari ekanligi ma'lum bo'ladi. Shu sababli milliy va jahon pedagog olimlari so'z san'atining mazkur imkoniyatlari vositasida ta'lim oluvchilarni tarbiyalash masalasiga asosiy e'tiborni qaratishadi.

Ona tili" so'z san'atining asosi sifatida. Har bir xalqning so'z san'atida Ona tili asosiy negiz hisoblanadi. Chunki ona tilining inson ruhiyati va ongiga ta'siri ilmiy isbotlangan bo'lib, unga ko'ra, inson aynan ona tili vositasida ma'naviy shakllanadi. Uning natijasida ijtimoiy hayot va jamiyatda faollik ko'rsatadi. Bu borada so'z san'ati o'zining asoslariga ega bo'lib, ikki jihatdan muhim imkoniyatlarni

beradi: birinchidan, ona tilining keng imkoniyatlarini namoyon qiladi va uning targ'ibotini amalga oshiradi; ikkinchidan, ona tilining lug'at boyligini kuchaytiradi. Shu jihatdan Ona tilining so'z boyligi shevalar va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarni vositasida ko'payib boradi, bunda so'z san'ati muhim vazifani bajaradi.

Ona tili so'z san'atining asosi sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi: 1) so'z boyligini (lug'atni) taqdim qiladi;

2) tasvirlash vositalarini beradi;

3) fikrni ikkinchi shaxsga yetkazadi.

So'z san'atining ona tili *so'z boyliklaridan* foydalanishida muhim qonuniyatlar mavjud. Unga ko'ra, tasvirlanayotgan fikr adabiy tilda bo'lishi va barchaga bir xil tushunarli bo'lishi kerak. Shu jihatdan adabiy til ona tilining me'yorlashgan shaklidir. Masalan, "ona" so'zi adabiy til so'z boyligi hisoblanadi, uning shevalarda aya, oyi, ena kabi shakllari mavjud. Ba'zida ijodkorlar fikrning ta'sirchanligini oshirish maqsadida shevalardagi bu kabi shakllardan ham foydalaniladi, biroq ularni ifodalashda adabiy til me'yorlariga amal qiladi. Har bir xalqning ona tilisi keng so'z boyligiga ega va bunday so'zlarning bir necha ma'noda shakllari mavjudligini eslatib o'tish joiz. So'z san'atida ana shu shakllar imkoniyatlaridan muntazam foydalanib boriladi va natijada asarning mazmun va obrazligi ortadi. Ba'zida shunday hol kuzatiladiki, o'zga xalqlar ona tilisida yozilgan asarlar boshqa xalqlar vakiliga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Buning sababi asarning asl adabiy tilda yozilganligidadir. Shu sababli mamlakatimizda istiqomat qilayotgan 132 dan ortiq millat va elat vakillari bir necha ona tillarda uyg'un foydalanib kelmoqda. Yurtimizda o'zbek tilidan tashqari rus, qozoq, qirg'iz, ukrain, belorus tillarida ham asarlar bitilayotganligini eslatib o'tish joiz. Bu hol mamlakatimiz so'z san'atining muhim boyligi hisoblanadi va insonni tarbiyalashning eng muhim ma'naviy poydevori sifatida qaraladi.

So'z san'atining asoslaridan birini *tasvirlashdir*. Unga ko'ra, mazmunni ifodalashda o'quvchi uchun qulay, oson, tushunarli va hayajonli shakllarga tayanilishi kerak. Bunda Ona tilining keng imkoniyatlaridan foydalaniladi. Shu sababli so'z san'atida qiyoslash, o'xshatish, namuna qilib ko'rsatish kabi tasvir vositalaridan foydalanishga asosiy e'tibor beriladi. Biror narsaga qiyos qilinganida